

Šárka Waisová: *Tíha volby: Česká zahraniční politika mezi principy a zájmy.*

1. vydání. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2011, 186 stran, ISBN 978-80-87558-00-3 (signatura knihovny ÚMV De 58 272 PK).

Ačkoliv podle koncepcí ministerstva zahraničních věcí patří respekt k lidským právům mezi základní principy a stavební kameny české zahraniční politiky, počet publikovaných prací deklarovanému významu lidských práv neodpovídá. Téma tradičně pokrývají každoroční zprávy Ústavu mezinárodních vztahů o české zahraniční politice, v nichž se lidským právům věnuje Veronika Bílková, a nověji také publikace z knižní řady Hledání českých zájmů (Drulák – Horký a kol. 2010). Jinak kromě časopiseckých a sborníkových textů specificky zaměřenou práci komplexnějšího charakteru o lidských právech v české zahraniční politice nenajdeme. Docentka Metropolitní univerzity Praha Šárka Waisová tedy svým publikačním počinem nazvaným *Tíha volby: Česká zahraniční politika mezi principy a zájmy* prázdné místo na tuzemské publikační mapě vhodně vyplňuje.

Potěšitelné rozhodně je, že kniha pouze nenapravuje jistý informační deficit o problematice, ale zároveň nastavuje vysoký standard, který by příští práce měly následovat. Autorka aplikuje postup výzkumu v souladu se současnými světovými trendy, představuje svůj model, následně prezentuje datovou bázi kvalitativního i kvantitativního charakteru a uvažuje o tom, nakolik se model v konfrontaci s daty osvědčil. Takový deduktivní postup je obvyklejší u kvantitativních studií, ale postupně se prosadil také v pracích užívajících kvalitativních či smíšených metod.

Nestává se příliš často, aby domácí odborná literatura přitáhla pozornost čtenáře svou obálkou. Waisová zvolila výraznou kresbu pokašitelského satyra, který ve stínu břízy provokuje neoblomnost cudné dívčiny. Obálka výstižně navozuje nosné téma knihy, a sice věčný souboj mezi bezprostředními zájmy a dlouhodobými principy. Aplikace na problematiku lidských práv v zahraniční politice je více než zřejmá – budeme se chovat v souladu s tradičně proklamovanými principy, nebo se necháme svést bezprostředními vidinami zisku?¹

Kniha si vytyčila za cíl posoudit, zda i v českém případě dochází k pronikání etiky a hodnot do zahraniční politiky, a to jak po stránce rétorické, tak praktické. Autorka předkládá tezi, že česká zahraniční politika opustila úzce definovaný národní zájem a přiklonila se k etické zahraniční politice. V souladu s tím si klade otázku, do jaké míry se česká zahraniční politika řídí morálními principy a hodnotami.² Autorka vytváří multi-kauzální model, v němž jako závisle proměnnou určuje povahu zahraniční politiky, jejíž podobu ovlivňuje čtveřice nezávisle proměnných: 1) domácí restrukturalizace neboli politická, společenská a ekonomická transformace; 2) změna preferencí, idejí/ideologie a identity u české společnosti a tvůrců zahraniční politiky; 3) vliv českého disentu na tvorbu zahraniční politiky; a 4) změna referenční skupiny – společenství, do něhož je ČR socializována. Tento shluk nezávisle proměnných působí skrze zprostředkující proměnnou (rekonstrukce národního zájmu) na závisle proměnnou, tedy na povahu zahraniční politiky. Jednotlivým nezávisle proměnným se věnuje vždy speciální kapitola v první části knihy, přičemž největší prostor dostalo pojednání o vlivu disentu na tvorbu zahraniční politiky. Druhá část knihy tvoří čtyři případové studie, na nichž se posuzuje míra zohlednění hodnot v české zahraniční politice.

Dílčí problém shledávám v povaze čtyř nezávisle proměnných, které lze od sebe jen stěží izolovat, protože jsou ve stálé interakci a ovlivňují se navzájem. Navíc nezávisle proměnná „změna referenční skupiny“ by klidně mohla být konstruována v jiném výzkumu za použití zbylých tří nezávisle proměnných jako závisle proměnná. V celkovém

pohledu se však model jeví přesvědčivě, navíc díky kvalitativnímu přístupu se lze s problémem multikolinearity, jenž by „strašil“ u přístupu kvantitativního, vyrovnat.

Za příliš zjednodušující považují diskusi o malém a středním státu, když autorka uvádí, že transformací zahraniční politiky k principiálnosti se stát posouvá do skupiny středních mocností, neboť etická zahraniční politika zlepšuje jeho pověst a image a *ipso facto* posiluje (měkkou) moc (s. 13). Takové vymezení implikuje, že jakémukoliv státu stačí vykonávat etickou politiku, a automaticky se tím zařadí do skupiny středních mocností. Lze to pak vztáhnout třeba na případ Lichtenštejnska?

První kapitola knihy se věnuje otázce domácí transformace a formování nové elity a snaží se za použití sekundárních zdrojů ukázat, že po roce 1989 v Československu došlo k „úplné výměně politické elity“³ (s. 35). Následně jsou však prezentována data, která naznačují, že „noví“ držitelé vysokých postů ve veřejné správě v roce 1993 ve srovnání s rokem 1988 tvoří zhruba polovinu.⁴ Lze tedy trochu polemizovat s obratem „úplná výměna“, což však nic nemění na tom, že autorka jasně dokládá intenzitu, s níž nové tváře pronikaly do vysoké politiky. V oblasti zahraniční politiky byl pak tento „výměnný“ jev ještě výraznější, krátce po roce 1989 se kritériem mobility zahraničněpolitické služby „stala spíše příslušnost k antielitě, zájem o zahraniční politiku a jazykové kompetence než znalosti spojené s výkonem zahraniční politiky a diplomacií“ (s. 38). S příchodem nové elity nedošlo k obdobné výměně třídních elit – třídní status byl pouze nahrazen vlastnictvím znalostního kapitálu, nové politické elity se často rekrutovaly z dětí inteligence, což s sebou přineslo i jiné hluboké normativní struktury (kódy, systémy, témata, diskurzy), projevující se například v západní orientaci s odpovídajícím světovým názorem (s. 39). Nové zahraničněpolitické elity tedy sice disponovaly znalostním kapitálem a západní civilizační kompetencí, ale bez odpovídající obeznamenosti se specifiky zahraniční politiky, což v první polovině devadesátých let přispělo k její značně amatérské povaze (s. 41).

Druhá kapitola se věnuje změně hodnotových preferencí, idejí a identity české společnosti od materialismu k postmaterialismu. Z prezentovaných dat, získaných ze sekundárních zdrojů, vyplývá, že v české společnosti k žádnému dramatickému vývoji v tomto ohledu nedošlo, Ladislav Rabušic opatrně píše o „náznaku trendu k určité postmaterializaci“ (citováno na s. 49). Poté se posuzuje postmaterialismus specificky u skupiny tvůrců zahraniční politiky. Diskutabilně působí zařazení nejvyšších představitelů samosprávných celků mezi formální tvůrce zahraniční politiky, zvláště když jejich postmaterialistická orientace není dále zkoumána (s. 54).

Zjednodušeně podáno, autorčina (daty podložená) argumentace zní následovně: mezi tvůrce zahraniční politiky jsou většinou vysokoškoláci, mezi nimiž se ve srovnání s ostatními vzdělanostními skupinami nachází více nematerialistů,⁵ tudíž i mezi tvůrce zahraniční politiky by měla být zastoupena nematerialistická orientace více než u zbytku společnosti. Společnosti se silnějšími sklony k postmaterialismu vykazují nižší míru pragmatismu a větší důraz na principy a hodnoty.⁶ Vysokoškolské vzdělání coby *proxy* pro nematerialistickou orientaci se nejeví neprůstředně, což autorka v textu ostatně přiznává. Celé argumentační konstrukci však k přesvědčivosti chybí samostatný výzkum a s ním spojené časové i finanční náklady, proto lze zkratku ve vztahu vzdělání–nematerialismus pochopit.

Třetí kapitola pojednává o dalším elementu, jenž by měl přispět k charakteru české zahraniční politiky, a tím je disidentská tradice. Autorka narazila při výzkumu na dva problémy – zahraniční politika stála na pokraji zájmu disentu a navíc většina těch, kteří jsou označováni za disidenty, takové označení odmítá (s. 61). Waisová si proto pojem disident sama vymezuje a určuje řadu kritérií, na jejichž základě lze danou osobu označit za disidenta. Disidentskou tradicí se pak rozumí „specifické zaujetí české zahraniční politiky pro ochranu občanských a politických práv a demokratických hodnot a kauzální přesvědčení o tom, jaké druhy politik by byly nejefektivnější pro zabránění porušování lidských práv a podporu demokracie“ (s. 68–69). Vychází se tedy z logiky, že disidenti na

základě svých zkušeností budou podporovat v zahraniční politice prosazování hodnot lidských práv a demokracie. Ponechme nyní stranou vysoce subjektivní chápání těchto neostrých pojmů, které v praxi může vést k neshodě nad tím, co se má vlastně konkrétně prosazovat. Česká republika se navíc většinou aktivně vymezuje vůči zemím, které mají s hodnotami lidských práv a demokracie takové problémy, že je takřka lhostejné, jak konkrétně dané pojmy chápeme. Autorka argumentuje, že disidenti se zajímají o zahraničněpolitické záležitosti více než nedisidenti, což ukazuje srovnáním početního zastoupení disidentů v obou komorách parlamentu a jednotlivých výborech. Kvantitativní přehled napovídá, že disidentů se skutečně nachází ve výborech, které se zabývají zahraniční politikou, proporcčně více než v ostatních výborech. Lze ovšem vymyslet i alternativní vysvětlení – zahraniční politika patří do oblasti „vysoké politiky“, tudíž by ji měly zajišťovat osobnosti s vyšší senioritou, čímž se zkoumaný vzorek vychyluje ve prospěch disidentů (odfiltrují se totiž osoby, které kvůli svému věku nemohou být řazeny mezi disidenty, a přitom v parlamentu sedí).

Autorka na základě prezentovaných dat v případech Senátu i Poslanecké sněmovny uvádí, že se teze, že disidenti projevují vyšší zájem o zahraniční politiku než nedisidenti, potvrdila (s. 83 a 84). Zejména v případě Senátu však teze neдрží zcela pevně pohromadě – disidenti byli ve výborech zabývajících se zahraniční politikou zastoupeni méně, než činilo průměrné zastoupení disidentů v Senátu, téměř v polovině případů.⁷ Teze se navíc nepotvrdila hned ve čtyřech ze sedmi případů u Výboru pro zahraniční věci, obranu a bezpečnost. Naopak výrazně podpurným vlivem působí údaje Výboru pro vzdělávání, vědu, kulturu, lidská práva a petice, kde byl podíl disidentů vždy vyšší než celkový podíl disidentů v Senátu. To však podle mého názoru vypovídá spíše ve prospěch teze, že se disidenti zajímají více o problematiku lidských práv jako takovou než o zahraniční politiku. Kvantitativní data doplňuje i výčet zahraničních politických aktivit s lidskoprávní relevancí, na nichž se výrazně podíleli disidenti, což dále dokládá význam disidentů v hodnotově orientované české zahraniční politice.

Poslanecká sněmovna nepřináší výrazně odlišné výsledky od Senátu, za zmínku stojí zejména nadprůměrný výskyt disidentů v zahraničním a Organizačním výboru, který ve všech volebních obdobích převyšoval podíl disidentů mezi poslanci. Škoda, že tabulky nejsou zpracovány úplně jednotně – u Poslanecké sněmovny jsou barevně odlišená pole, kde disidenti tvoří většinu ve výborech nezabývajících se zahraniční politikou, což u Senátu chybí.

Druhou část knihy tvoří čtyři kapitoly obsahující případové studie k úmluvám o záka-zu nášlapných min a kazetové munice, vztahu ČR k Mezinárodnímu trestnímu soudu, ke konceptu odpovědnosti za ochranu a k Mezinárodnímu paktu o občanských a politických právech. Autorka k celkovému zhodnocení vztahu ČR k danému tématu využívá třinácti kritérií, jimž přiděluje hodnoty 0 (ne) a 1 (ano) v závislosti na tom, jestli ČR dané kritérium naplňuje. Vzhledem ke skutečnosti, že se s výsledky poté souhrnně pracuje, je potřeba několik komentářů. Přenosem na binární hodnoty se ztrácí možnost zohlednit jakékoliv nuance, vhodnější by mohlo být vypracování širší hodnotící škály, aby se aspoň trochu otupila ostrost takto dramatické redukce. Právě kvůli omezené volbě mezi 0 a 1 bych občas s autorkou polemizoval o konkrétním přidělení hodnoty. Místy považují udělení 1 (tedy přítomnost dané kategorie) za příliš inkluzivní, stačí takřka jakákoliv aktivita, aby ČR z kategorie 0 unikla. Všech třináct kritérií je v závěrečném posuzování bráno rovnocenně, v realitě lze však obvykle v relevanci třinácti kritérií diferencovat. Konkrétně se nabízí opatření jednotlivých kritérií koeficienty. Jedno ze závěrečných konstatování, že „česká zahraniční politika je principiální a etická ze 71 %“ (s. 167) by se pak mohlo dočkat modifikace.

Ještě lepším řešením by nicméně bylo citovanou závěrečnou kvantifikaci vypustit úplně. Zahrnuté případy se rozhodně nejeví jako reprezentativní, tudíž vztáhnout výsledek čtyř dílčích studií na zahraniční politiku jako celek není vhodné. Lze maximálně

prohlásit, že ve čtyřech prezentovaných případech česká zahraniční politika dosahovala 71 % principiálnosti, nelze však provést zobecnění mimo tento konkrétní rámec. Pokud bychom přece jen chtěli celkovou míru principiálnosti určit, pak by měl vzorek zahrnovat asi i spornější než vybrané případy, v nichž by pnutí mezi principy a zájmy bylo vyostřenější.

Ojedinele se vloudí drobný překlep či chyba (Dunn místo Dunne – s. 13, Durkehim místo Durkheim – s. 39, křestní jméno pana Kundry není Kundra – s. 183), případně zbytečný anglicismus (například „snaha spojit teorii s evidencí“ – s. 23). Poněkud překvapivě chybí mezi zdroji práce pro dané téma (a přístup) relevantní kniha Daniela C. Thomase, která vyšla i v češtině pod názvem *Helsinský efekt*.⁸ Občas se vyskytnou přespříliš paušalizující tvrzení – například že státy, které nepodepsaly a neratifikovaly Římský statut, se označují za „barbarské“ (s. 125) – takové hodnocení se alespoň na základě mé četby literatury nejeví jako běžné. A propos, na s. 125 se píše, že členské státy Římského statutu se dosud nedohodly na definování zločinu agrese, k tomu však již došlo na revizní konferenci v Kampale v červnu 2010. U tabulky č. 10 ČR a Mezinárodní trestní soud (s. 133) dále zcela nerozumím opakovanému označení (zřejmě) Římského statutu za morální normu. Místy se příliš nadhodnocují jako informační zdroj oficiální prohlášení na půdě OSN, která v praxi občas připomínají rétorická cvičení bez přenesení do reality. Trochu nadbytečné na mě působí konstatování, že česká etická zahraniční politika je nejpodobnější Nizozemsku (s. 169). V knize se sice několikrát na nizozemskou praxi odkazuje, nicméně nalezení státu s podobnou zahraniční politikou nefiguruje mezi cíli práce, ani se tomuto tématu kniha nijak nevěnuje. Bez jakéhokoliv bližšího výzkumu a prezentace dalších zemí tedy nelze než považovat dané tvrzení za nepodložené. Zajímavou a nezodpovězenou otázkou představuje názor, že po roce 2006 nastal úpadek principiálnosti české zahraniční politiky. Jak to vysvětlit, když faktory, které k zohlednění hodnot v zahraniční politice přispívají, jsou stále přítomné (podíl disidentů v parlamentu, vzrůstající postmaterialismus společnosti, zakotvenost v EU)?

Celkově hodnotím knihu *Tiha volby* od Šárky Waisové výrazně kladně. Autorka prezentuje originální rozvětvený model, který směřuje k diskusi o hlavní tezi práce. Navzdory dílčím připomínkám považuji obhajobu teze a s ní spojenou argumentaci za přesvědčivé. Text je našlapán daty, zajímavé informace přináší zejména cenné rozhovory s disidenty a tvůrci zahraniční politiky. Kniha tak lze číst nejen jako odbornou práci, ale i jako zajímavou naučnou publikaci. Autorce slouží ke cti adekvátně nastavené ambice knihy – nevymýšlí „teorii všeho“, ale přesně si stanovuje konkrétní cíle, jež spolehlivě naplňuje. Text je však zároveň natolik stimulující a ambiciózní, že s některými metodami a závěry umožňuje polemiku, o níž se tato recenze pokusila.

Publikace Šárky Waisové otevřela i další zajímavé otázky k výzkumu. Zaměřuje se na „stranu nabídky“, tedy na rozbor české zahraniční politiky, ale nepokrývá její dopad. Jinými slovy – má česká zahraniční politika nějaký vliv? Pokud ne, dochází u aktérů české zahraniční politiky k reflexi a případnému přehodnocení cílů a nástrojů? Zajímavá (ale nesmírně náročná) by byla rovněž rozsáhlejší komparativní studie. Waisová hledá zdroj hodnotově orientované české zahraniční politiky zejména v disidentské tradici, jak ale vysvětlit hodnotově orientovanou zahraniční politiku u států, které disidentskou tradici nemají (Nizozemsko, skandinávské státy, Kanada)? Případně proč se taková zahraniční politika nevyvinula u států, které naopak obdobně jako ČR vynesly disidenty do role tvůrců politiky?

Hubert Smekal

¹ Zhruba v tomto duchu o obálce hovořil velvyslanec Tomáš Pštross na diskusním semináři ke knize, který se odehrál 18. ledna 2012 v prostorách Ústavu mezinárodních vztahů.

² Při takto položené otázce se vlastně teze stává nikoliv nezbytnou.

³ Mírně matoucím dojmem působí tvrzení, že „V Československu byly nejvyšší i nižší vedoucí politické a správní posty obsazovány **pouze** [zvýraznění H. S.] na principu stranické loajality“ (s. 36), v kontrastu se zmínkou o mladých technokratech působících v zahraniční službě, aniž by byli výrazněji spjati s režimem (s. 40).

⁴ Na federálním ministerstvu zahraničních věcí došlo k obměně ještě menší – mezi prosincem 1989 a polovinou roku 1991 odešlo z celkového počtu 1500 pracovníků 700 a 500 bylo nově přijato. Poměr starých a nových byl tedy 800 : 500, což nesvědčí o úplné obměně. Na druhé straně, s výjimkou jednoho byli vyměněni všichni ředitelé odborů a vyměnilo se 53 z 82 velvyslanců (s. 79), tudíž na řídicích postech lze označit změny za skutečně dramatické.

⁵ Nematerialisty rozumím kategorie smíšených a postmaterialistů (třetí kategorií jsou ve výzkumech *European Values Study* materialisté).

⁶ Sama data vztahující se k hodnotové orientaci českého obyvatelstva nevyznívají pro postmaterialismus příliš pozitivně – podíl postmaterialistů v ČR stoupl mezi rokem 1991 a 2008 z 5 % na 10 % (ale již v roce 1993 šlo o 9 %, což by znamenalo za 15 let nárůst pouze o jediný procentní bod). Pokud bychom se zaměřili pouze na vysokoškolsky vzdělanou populaci, pak podíl postmaterialistů stoupl ve stejném časovém období z 9 % na 14 % (s. 49 a 57).

⁷ Významným faktorem je celkově klesající zastoupení disidentů v Senátu. Zatímco v období 2000 až 2002 tvořili disidenti plných 23,1 % Senátu, v letech 2008 až 2010 podíl klesl na 8,6 %, pohybujeme se tedy již pouze v řádu malých čísel (konkrétně 7), kdy výborová alokace každého jednoho senátora způsobí velké změny v celkových výsledcích. Drobnou nejasnost mám u tvrzení, že teze se nepotvrdila devětkrát z 20 případů (s. 83), přitom z pohledu na doprovodnou tabulku vyplývá, že se nepotvrdila devětkrát z 27 případů (což by autorčinu tezi jen posílilo).

U Poslanecké sněmovny se trend ubývání disidentů objevuje s obdobnou intenzitou – z podílu 15,4 % v období 1996 až 1998 klesl až na 4,5 % v období 2006–2010.

⁸ Blíže viz i recenzi Smekal 2009.

Literatura

- Drulák, Petr – Horký, Ondřej a kol. (2010): *Hledání českých zájmů II. Obchod, lidská práva a mezinárodní rozvoj*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů.
- Smekal, Hubert (2009): Daniel C. Thomas: Helsinský efekt: Mezinárodní zásady, lidská práva a zánik komunismu [recenze]. *Mezinárodní vztahy*, Vol. 44, No. 1, s. 107–112.
- Thomas, Daniel C. (2007): *Helsinský efekt: Mezinárodní zásady, lidská práva a zánik komunismu*. Praha: Academia.